

تاریخ تشیع در ایران

بر مبنای سنجی

از آغاز تا تأسیس صفویه

سید مسعود شاهمرادی

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تاریخ تشیع در ایران بر مبنای سکه‌شناسی

از آغاز تا تأسیس صفویه

سیدمسعود شاهمرادی

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

سروراستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

مصطفی رضایی دیل

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: بهار ۱۳۹۹

شمارگان: ۴۰۰

قیمت: ۷۰۰۰۰ تومان

عنوان: ۵۹۶: مسلسل: ۹۱۶

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳ - ۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز بخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴ - ۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران،

پاساز فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۶۶۹۵۱۵۳۴ - ۲۱

وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajoohaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

عنوان و نام پدیدآور:

شاهمرادی، سیدمسعود، ۱۳۶۱ -

تاریخ تشیع در ایران بر مبنای سکه‌شناسی: از آغاز تا تأسیس صفویه/ سیدمسعود

شاهمرادی؛ تهیه پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۹

مشخصات ظاهری:

۳۷۶ ص: مصور

شابک:

۷۰۰۰۰ ریال:

978-600-195-597-6

وضعیت فهرست‌نویسی:

فیا

یادداشت:

کتابنامه: ص. [۳۳۵] - ۳۵۰؛ همچنین به صورت زیرنویس

یادداشت:

نمایه

موضوع:

شیعه - ایران - تاریخ

موضوع:

سکه‌شناسی - ایران

شناسه افزوده:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

رده‌بندی کنگره:

BP ۲۳۹

رده‌بندی دیویی:

۲۹۷/۵۳

شماره کتابشناسی ملی:

۶۱۵۱۳۳۶

سخنی با خواننده ۹

مقدمه ۱۳

فصل اول: کلیات

تشیع ۱۷

سکه ۲۴

سکه‌شناسی ۲۹

فصل دوم: سکه‌های عبدالله بن معاویه

سکه‌های عبدالله بن معاویه ۳۹

فصل سوم: سکه‌های ابومسلم خراسانی

سکه‌های ابومسلم خراسانی ۴۹

فصل چهارم: سکه‌های ولایت‌عهدی امام رضا علیه السلام

سکه‌های ولایت‌عهدی امام رضا علیه السلام ۶۳

فصل پنجم: سکه‌های علویان طبرستان

سکه‌های علویان طبرستان ۸۹

فصل ششم: سکه‌های آل‌مسافر (سَلاریان)

سکه‌های آل‌مسافر (سَلاریان) ۱۳۳

فصل هفتم: سکه‌های آل‌بویه

سکه‌های آل‌بویه ۱۵۱

فصل هشتم: سکه‌های باوندیان طبرستان

سکه‌های آل‌باوند ۱۶۵

فصل نهم: سکه‌های دولت اسماعیلیه نزاری ایران

سکه‌های دولت اسماعیلیه نزاری ایران ۱۷۷

فصل دهم: سکه‌های ایلخانیان

سکه‌های ایلخانیان ۱۹۵

فصل یازدهم: سکه‌های آل‌جلایر

سکه‌های آل‌جلایر ۲۳۹

فصل دوازدهم: سکه‌های سربداران

سکه‌های سربداران ۲۴۹

فصل سیزدهم: سکه‌های مرعشیان

سکه‌های مرعشیان ۲۶۳

فصل چهاردهم: سکه‌های آل‌کیا

سکه‌های آل‌کیا ۲۷۱

فصل پانزدهم: سکه‌های قراقویونلوها

سکه‌های قراقویونلوها	۲۷۷
----------------------	-----

فصل شانزدهم: سکه‌های آق‌قویونلوها

سکه‌های آق‌قویونلوها	۲۸۵
----------------------	-----

فصل هفدهم: سکه‌های مشعشعیان

سکه‌های مشعشعیان	۳۱۷
------------------	-----

سخن پایانی	۳۳۱
------------	-----

کتابنامه	۳۳۵
----------	-----

نمایه‌ها

آیات	۳۵۱
------	-----

روایات	۳۵۵
--------	-----

موضوعات	۳۵۶
---------	-----

اعلام و مشاهیر	۳۶۹
----------------	-----

کتاب‌ها	۳۷۳
---------	-----

مکان‌ها	۳۷۴
---------	-----

سخنی با خواننده

مطالعات تاریخ تشیع در نقاط مختلف به‌ویژه ایران از اهمیت بسزایی برخوردار بوده و به صورت‌ها و روش‌های مختلف مورد توجه قرار گرفته است؛ اما مهم‌ترین ویژگی پژوهش‌های موجود اتکای آنها به منابع مکتوب (کتاب‌ها) بوده و کمتر به اسناد دیگر توجه شده است. یکی از مهم‌ترین اسنادی که می‌تواند منبع مهمی برای شناخت تاریخ تشیع باشد، سکه‌ها به‌ویژه سکه‌های حکومت‌های شیعی هستند. سکه‌ها به دلیل ویژگی‌های منحصر به فرد خود منبع بی‌بدیلی برای پژوهش‌های تاریخی هستند. سکه‌ها علاوه بر اطلاعاتی که از وضعیت مذهبی عصر و حاکمان آن دوران می‌دهند نشان‌دهنده زمان حکومت افراد و خاندان‌ها و حاکمیت‌های مختلف هستند و گاه نیز وضعیت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی عصر خود را می‌نمایانند. ویژگی دیگر سکه آن است که امکان تحریف و تصحیف در آن اندک و گاه به دلیل سلامت سکه‌های همسان، غیرممکن است و برای شناخت تاریخ تشیع از اهمیت بسزایی برخوردار است.

پژوهش‌کننده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) که تبیین زوایای مختلف زندگانی و جامعه شیعیان را وظیفه خود می‌داند، شناخت تاریخ تشیع بر مبنای

سکه‌شناسی را به مدد یکی از پژوهشگران فرهیخته در اختیار علاقه‌مندان قرار می‌دهد. اثر حاضر دستاورد تلاش فکری و علمی آقای دکتر سیدمسعود شاهمرادی است که تلاش کرده با بررسی سکه‌های شیعی دوره‌های مختلف تا پیش از صفویه و تبیین مطالب حک‌شده بر آنها نمونه دیگری از تاریخ‌پژوهی شیعی را در اختیار پژوهشگران و علاقه‌مندان تشیع قرار دهد.

بی‌تردید اجرای این پژوهش و غنای علمی آن مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر محترم گروه تاریخ تشیع حجت‌الاسلام و المسلمین آقای سیدقاسم رزاقی، ارزیابان محترم آقایان دکتر سیدحسین فلاح‌زاده و حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای علی الهی‌تبار و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت‌الله محمدهادی یوسفی غروی، حجج‌الاسلام آقایان رمضان محمدی، آقای دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی، مدیر محترم امور پژوهشی آقای سیدعبدالکریم حسن‌پور، کارشناسان محترم گروه آقایان سعید نجفی‌نژاد و مهدی بنی‌حسن است که جا دارد از زحمات و تلاش‌های ایشان قدردانی به عمل آید؛ همچنین از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت‌الاسلام و المسلمین آقای دکتر نجف لک‌زایی و معاون محترم پژوهشی پژوهشگاه حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای یعقوب‌نژاد تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی و یاری بی‌دریغ و مؤثر آنان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید؛ همچنین بایسته و شایسته است از رئیس محترم نشر پژوهشگاه جناب آقای انصاری و همکاران‌شان که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و نشر آن را بر عهده داشتند، سپاسگزاری کنم.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل‌بیت (علیهم‌السلام) در راستای حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار داده، پیشاپیش از انتقادهای و

پیشنهادهای علمی همه استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌های علمی زمینه‌ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن، تمدن اسلامی گردد.

دکتر حمیدرضا مطهری

مدیر پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

مقدمه

قرن‌هاست سرزمین ایران به قلب تپنده تشیع در جهان اسلام تبدیل گشته و ایرانیان نیز مفتخر به حبّ و دلدادگی آل رسول‌الله ﷺ و امام علی علیه السلام و تعلق خاطر به مذهب اهل بیت علیهم السلام هستند. این امر علاوه بر اینکه از جنبه عقیدتی نشانگر وابستگی مرم ایران به والاترین ارزش‌های الهی است، از جنبه هویت ملی مردم ایران نیز واجد ارزش بسیار است؛ زیرا تشیع علاوه بر اینکه مذهب اکثر ایرانیان است، در شکل‌بخشی به هویت فرهنگی و اجتماعی ایرانیان نیز نقش بارزی ایفا نموده است، به گونه‌ای که محبت اهل بیت علیهم السلام در قلب ایرانیان غیرشیعه نیز جایگاه ویژه‌ای یافته است. از هر دو زاویه بیان شده که بنگریم، پژوهش‌های تاریخ تشیع در ایران ضرورتی دوچندان می‌یابد؛ زیرا همچنان که بیان شد، تشیع شکل‌دهنده هویت مذهبی و فرهنگی و اجتماعی ایرانیان است. بدین گونه است که باید گفت مطالعات «تاریخ تشیع در ایران» یکی از مهم‌ترین بخش‌های پژوهش در تاریخ ایران دوره اسلامی به شمار می‌آید.

تا اوایل قرن دهم هجری، تسنن مذهب غالب در ایران محسوب می‌شد. در این میان شیعیان به تدریج موقعیت بهتری یافتند تا اینکه در اوایل قرن دهم هجری، تشیع مذهب رسمی ایرانیان گشت. قرون چهارم و پنجم هجری دوران

رشد تشیع در جهان اسلام به شمار می‌آید؛ در این دوران تشیع در ایران نیز به دلیل فعالیت‌های عالمان شیعه و حمایت‌های حاکمان آل‌بویه پیشرفت‌هایی داشت. بعد از حمله مغولان و نابودی دستگاه خلافت سنی مسلک عباسیان در اواسط قرن هفتم هجری، دورانی نو در تاریخ تشیع ایران آغاز شد. در این زمان پیدایش نحله‌های صوفی - سیاسی شیعی در ایران، نظیر سربرداران و مرعشیان، به تدریج زمینه‌های حرکت مذهبی از سوی تسنن به سمت تشیع را در بین عامه مردم ایران فراهم نمود. این روند به گسترش تشیع در ایران منجر گردید تا اینکه در نهایت با تشکیل دولت صفویه در سال ۹۰۶ قمری تشیع به مذهب رسمی ایران مبدل گشت.

طی چندین دهه گذشته پژوهش‌های تاریخ تشیع به گونه‌ای جدی در ایران آغاز گشته است. در ردیف آنچه در این زمینه نگاشته شده، پژوهش حاضر تلاشی است در جهت نشان‌دادن تاریخ تحول تشیع در ایران بر مبنای متون سکه‌های حکومتگران مختلف ایران از قرون اولیه اسلامی تا اوایل قرن دهم هجری که برای اولین بار به صورت مجموعه‌ای مدوّن انجام یافته است. متن‌های حک شده بر سکه‌ها از بهترین سندهای تاریخی به شمار می‌آیند؛ زیرا امکان تحریف و قلب حقایق تاریخی در سکه‌شناسی، به واسطه صحیح و سالم ماندن بسیاری از سکه‌های ضرب شده در دوران‌های مختلف تاریخی کمتر میسر است؛ به علاوه در دوره هر حکومت تعداد زیادی سکه‌های مشابه ضرب شده‌اند که بالطبع نمونه‌هایی از آنها از دستبرد زمانه محفوظ مانده و به دست ما رسیده است. از سوی دیگر بر مورخان جستجوگر امروزی لازم و بلکه واجب است برای پژوهش درباره دوران یا موضوعی خاص، تنها به منابع مکتوب تاریخی اکتفا نکنند و از دیگر اسناد تاریخی نظیر متن‌های سکه‌شناسی نیز استفاده نمایند تا به زمان و موضوع مورد مطالعه خویش نزدیک‌تر شوند و مسائل تاریخی را به

صورت دقیق‌تر توصیف و تبیین نمایند. برخی از نوشته‌ها و شعارهای حک شده بر سکه‌ها اطلاعات روشن و بارزشی از تحولات مذهبی در دوران‌ها و سرزمین‌های مختلف را نشان می‌دهند؛ تا بدان‌جا که می‌توان گفت مطالعه این‌گونه متون حک شده بر روی سکه‌ها تاریخ و چگونگی بسیاری از تحولات و وقایع مهم مذهبی از جمله در حیطه تاریخ تشیع را روشن و آشکار می‌نماید. بر این مبنا، در پژوهش حاضر متون و شعارهای شیعی سکه‌های ایران از قرن دوم تا اوایل قرن دهم هجری مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است؛ بدین منظور پس از بیان کلیاتی در مورد مفاهیم تشیع، سکه و سکه‌شناسی، به ترتیب سکه‌های عبدالله بن معاویه، ابومسلم خراسانی یا دعوت عباسیان، ولایت عهدی امام رضا (علیه السلام)، علویان طبرستان، آل مسافر (سلاریان)، آل بویه، باوندیان طبرستان، دولت اسماعیلیه نزاری ایران، ایلخانیان، آل جلائر، سربداران، مرعشیان، آل کیا، قراقویونلوها، آق‌قویونلوها و مشعشعیان معرفی و مفاهیم و عقاید شیعی حک شده بر آنها بررسی و تحلیل شده‌اند. گفتنی است که منظور از «ایران» در پژوهش حاضر، کشور کنونی ایران بوده و قلمرو جغرافیایی کنونی آن مدنظر نگارنده قرار گرفته است. در پایان این کتاب را به پدر بزرگوارم که چندین سال قبل در جوار رحمت الهی آرام گرفت، همچنین مادر ارجمند و خانواده عزیزم تقدیم می‌کنم.

و آخرُ دعوانا أن الحمد لله ربَّ العالمین

و صلَّى الله علی سیدنا محمّد و آله الطاهیرین

سیدمسعود شاهمرادی